

Boda Mihály¹ 

A háború mint a politika folytatása más eszközökkel

War as the Continuation of Politics with other Means

Absztrakt

A „háború” és a „politika” összefüggő fogalmak. Carl von Clausewitz (1780–1831) leghíresebb háborúmeghatározása is azt emeli ki, hogy a háború nem más, mint „a politikai érintkezés folytatása, annak más eszközökkel való megvalósítása”. A két fogalom univerzális összefüggését azonban a 20. század végén többen vitatták. Azt állították, hogy a háború csak annak a korszaknak a politikájával függött össze, amelyben Clausewitz is élt, illetve hogy maga Clausewitz sem gondolta ezt másként. Az alábbi tanulmány az ellenvetés részletes bemutatása után megvizsgálja a háború és a politika viszonyának történetét a háború megjelenésétől kezdve a 20. század végéig. A vizsgálat alapján az a következtetés vonható le, hogy a háború mindig összefüggött a politikával, így annak meghatározásából nem is hagyható ki a politika fogalma.

Kulcsszavak: Clausewitz, a háború a politika folytatása, katonai filozófiai

Abstract

The concepts of 'war' and 'politics' have been inextricably linked since the advent of the modern era. Even Carl von Clausewitz's most famous definition of war emphasises that war is nothing other than 'the continuation of political contact, its realisation by other means'. Nevertheless, the relationship between the two concepts was the subject of considerable debate at the end of the 20th century. The argument was put forth that the relationship between war and politics was unique to the era in which Clausewitz lived, and that Clausewitz himself did not perceive a different dynamic. After

¹ Tanszékvezető habilitált egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténelmi Tanszék, e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu

a comprehensive examination of this objection, the subsequent paper delves into the historical evolution of the nexus between war and politics, tracing its trajectory from the advent of warfare to the conclusion of the 20th century. It ultimately substantiates the proposition that war has consistently been intertwined with politics and that the concept of politics cannot be excluded from its definition.

Keywords: Clausewitz, war as the continuation of politics, military philosophy

Bevezetés

Carl von Clausewitz a háborúról írt munkájának első fejezetében a háborúnak több meghatározását adva definiálta a háborút kiterjedt párharcként,² erőszak alkalmazásaként, hogy az ellenfelet a saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük, vagy szerencsejátékként. A leghíresebb és leghírhedtebb meghatározása azonban az, hogy „a háború [...] a politikai érintkezés folytatása, annak más eszközökkel való megvalósítása”.³ Ezzel a meghatározással – Clausewitz szóhasználata szerint – „következményként” összefügg a háborúnak az a további jellemzése, hogy az „valamennyi megnyilvánulása szerint, a benne uralkodó tendenciák vonatkozásában, egy rendkívüli hármasság is”.⁴ A háború rendkívüli hármassága, hogy benne tendenciaként megjelenik a gyűlölet vak ösztöne, a valószínűséggel operáló szabad szellemi tevékenység és a pusztá értelem döntései. Clausewitz a kérdés tárgyalását azzal zárja, hogy a három tendenciát rendre a néphez, a hadvezérhez (és az általa vezetett hadsereghez), illetve a politikai kormányzathoz kapcsolja (ezt második hármasságnak nevezhetjük⁵). A nép szolgáltatja a háborúhoz a szenvedélyt, a hadvezér és a hadsereg a hozzáértést, a kormány pedig a politikai célokat, az államérdeket.

A 20. század második felében, majd a század végén ez a clausewitzi meghatározás és a hozzá kapcsolódó háborúkép támadások célpontjává vált. A támadások egy része leszűkítően értelmezte a háborúmeghatározás politika- és hármasságelemét, úgy mint, ami csak a 16. századtól létrejövő nemzetállami politikához, a nemzethez, a sorozott hadsereghez és a professzionális tiszti állományhoz, illetve a nemzetállami kormányzathoz és annak racionális, az államérdekre épülő politikájához kapcsolódik. Ezzel párhuzamosan, ezek a gondolatmenetek felfedezni vélték olyan háborútípusokat, amelyek céljaikban nem felelnek meg a clausewitzi elvárásoknak. Az elképzelések szerint a jogi igazságosságot helyreállító háborúk, a vallási indíttatású háborúk és a túlélésért vívott háborúk nem felelnek meg a nemzetállami céloknak, így nem is tekinthetők politikai célért vívott háborúknak. A gondolatmenetek végkövetkeztetése, hogy Clausewitz nem adta meg a háborúk univerzális meghatározását.

A tanulmány további részének célja annak megmutatása, hogy a háború mindig kapcsolódott a politika valamilyen fogalmához, ha nem is a nemzetállami politikához. Ennek érdekében először Clausewitz elméletének leszűkítő értelmezését mutatom be,

² Lásd BODA 2024a.

³ CLAUSEWITZ 2013: 54. A meghatározás helyéről Clausewitz gondolkodásában lásd NAGY 2017: 102.

⁴ CLAUSEWITZ 2013: 54.

⁵ HERBERG-ROTHE 2009: 208.

majd ellenvetésként végigtekintem a háború és politikai közösség viszonyát a háború megjelenésétől a 20. század végéig.

A háború kapcsolata a politikával Clausewitznél

John Keegan (1934–2012) és Martin van Creveld (1946–) hadtörténészek szerint a távoli és a közelmúlt bizonyos háborúi nem nemzetállami politikai célokat szolgáltak.⁶ Keegan úgy véli, hogy „Korunkban a háború korántsem csak államok közötti viták eldöntésének eszköze volt, hanem legalább annyira a megkeseredettek, a kifosztottak, a mezítelenek, a föld éhezői, a szabadság levegőjét áhító tömegek eszköze arra, hogy kifejezésre juttassák haragjukat, irigységüket, elfojtott gyűlöletüket”.⁷ Példaként az algériai háborút említi, amely kapcsán Frantz Fanon (1925–1961) filozófus véleménye kiválóan szemlélteti Creveld álláspontját. Szerinte a dekolonizációs erőszak célja a gyarmatos hatalma alóli felszabadítás és egy új nép létrehozása. Így ír az algíri oldalról alkalmazott erőszak céljáról:

„A gyarmatosítottnak az erőszak jelenti az abszolút praxist. Ennélfogva, aki harcol, az dolgozik. [...] Dolgozni annyi, mint a gyarmatos halálán dolgozni. A vállalt erőszak a megtévedtek és a csoportból kizártak számára is lehetővé teszi, hogy visszatérjenek, ismét megtalálják a helyüket, ismét beilleszkedjenek. [...] A gyarmati sorban élő ember az erőszakban, az erőszak által szabadul fel. Ez a gyakorlat tudatossá teszi a cselekvőt, mert megmutatja neki az eszközöket és a célt.”⁸

Creveld, aki szintén fontosnak tartja az algériai háborút, megjegyzi, hogy

„amikor elég nagy a tét és a közösség minden energiáját beveti az élet-halál küzdelemben, akkor a [politikai cél és megvalósításának eszköze közötti viszonyt feltételező] hagyományos stratégiai fogalmak csődöt mondanak. Ilyen körülmények között azt mondani, hogy a háború a közösség által »viselt«, a közösségi »politikát« szolgáltató »eszköz«, egyenlő mindhárom kifejezés jelentésének értelmetlenségig való kitágításával.”⁹

Utólag, történelmi tényként kezelve lehet ezeket a háborúkat úgy magyarázni, mint amelyeket nagy súllyal rendelkező politikai érdekért viseltek, a megvíváskor azonban a közösség nem racionális politikai döntéseket követve sodródik bele a megvívásukba. Creveld az ilyen háborúkat „létezésért vívott háborúk”-nak nevezi, amelyek közé belesorolhatjuk a közösségi létezés elérését célzó háborúkat (Fanon és az algériai háború), a közösségi fennmaradást és túlélést célzó háborúkat (Creveld ilyenként említi Izrael hatnapos háborúját), de még a jelentős véráldozattal járó háborúkat is (Creveldnél a két világháború és az Amerikai Egyesült Államok vietnámi háborúja). A közös ezekben a létezésért zajló háborúban, hogy bennük a politikai racionalitást

⁶ CREVELD 1991; KEEGAN 2002.

⁷ KEEGAN 2002: 67.

⁸ FANON 1985: 93–94. Lásd még HUNTINGTON 2023: 15; KALDOR 2001: 6–7.

⁹ CREVELD 1991: 142.

jellemző költség-haszon számítás a feje tetejére áll: nem arról van szó, hogy a cél megér bizonyos áldozatot, hanem hogy a célért „minden” feláldozható (vagy jelentős áldozat hozható).¹⁰

Crevelde nem csupán a létezésért folyó háborúkat tárgyalja mint nem clausewitzi háborúkat, hanem az utóbbi háborúk két további típusát is megkülönbözteti: a hitért (a vallásért), illetve az igazságért vívott háborúkat. A hitért vívott háború megjelenik a Bibliában, például amikor a zsidók az Úr ellenségei (az amalekiták) ellen harcolnak, a gyakorlatban pedig a keresztények pogányok és muszlimok ellen vívott keresztes hadjárataiban. Az igazságért vívott háború egyik első elmélete Aquinói Szent Tamásnak (1225–1274) az igazságos háború elméletéről alkotott elképzelésében található. Ennek értelmében a keresztény fejedelem az igazságtalanság megbüntetése végett és a keresztény közösség védelme érdekében igazságos háborút viselhet. Ugyanennek a háborúnak a gyakorlatát a középkori keresztény Európában találjuk meg, például a százéves háború esetén, amelynek az elején III. Eduárd angol király azzal vádolta VI. Fülöp francia királyt, hogy egy országot (Franciaországot) „lopott el” tőle. Ezeket a háborúkat Crevelde szerint nem lehet úgy tekintni, mint amelyek a politika folytatásai más eszközzel, hanem úgy, mint a hitéletet folytató hittérítő háborúk, illetve az igazságszolgáltatást folytató békefenntartó háborúk.¹¹

A létezésért vívott, illetve a hittérítő és a békefenntartó háborúk, Keegan és Crevelde értelmezése szerint nem illeszkednek bele abba a képbe, amelyben a nemzetállamok belpolitikájuk folytatásaként külpolitikai konfliktusokat, háborúkat, vállalnak fel. Ez azonban nem jelenti, hogy Clausewitz elköteleződött volna annak a meghatározásnak, hogy a háborúk csak a nemzetállami politika folytatásai lehetnek, vagy hogy a háború és általában a politika fogalmát el kellene választanunk egymástól.

Úgy tűnik azonban, hogy Clausewitz a nemzetállami politikafogalom mellett ismerte és munkájában meg is jelenítette az egyéb közösségek – például a tatárok, az antik köztársaságok, a középkori hűbérurak és kereskedővárosok és a 18. századi fejedelmek – politikájának a fogalmát is.¹² Ettől – és Clausewitztól – függetlenül is felvethető azonban az, hogy a háború nemcsak a nemzetállamokhoz és azok államérdek-alapú politikájához kapcsolódik, hanem egy olyan univerzálisabb politikafogalomhoz, amely nem jár együtt a „politika” fogalmának „értelmetlenségig való kitágításával”.

A háború azért kapcsolódik univerzálisan a politikához, mert a benne alkalmazott erőszak nem egyénileg, hanem kollektíven – nemzetállami vagy egyéb keretek között – szervezett. A háború és a szervezettség a kollektivitás mellett összekapcsolódik még abban a tekintetben is, hogy a háború közös célra irányított és parancs által orientált,¹³ ezeket azonban most figyelmen kívül hagyom.¹⁴ Egy nagyon általános értelmezés szerint a háborút a pusztaság emberöléstől és a banditizmustól a háború kollektíven szervezett jellege különbözteti meg olyan további feltételekkel együtt, mint a rendelkezésre álló népességfelesleg, és a technológia, a szállítási és az ellátási lehetőségek egy nem túl

¹⁰ CREVELDE 1991: 148.

¹¹ CREVELDE 1991: 126–142.

¹² HERBERG-ROTHE 2009: 211; CLAUSEWITZ 2013: 645–646.

¹³ VASQUEZ 2009: 25.

¹⁴ A háború céljairól lásd BODA 2024b; a háborúhoz kapcsolódó parancsok természetéről lásd BODA 2016.

magas, de meghatározott szintje.¹⁵ Ennek a megközelítésnek az értelmében azonban a kizárólag gazdasági tevékenységet folytató közösségek konfliktusa is háborúnak minősülne. Ez túlságosan is kitágítaná a háború fogalmát.

Nem kell azonban elfogadnunk sem a leszűkítő nemzetállami kollektivitás fogalmát, sem pedig a túlságosan kitágító nem minősített kollektivitás fogalmát, mivel a kettő között van egy olyan további kollektív szervezettség- és politika fogalom, amely a kollektív szervezettséget és a politikát a közérdekhez kapcsolja, és aminek a története a hadtörténelem kezdeteitől nyomon követhető.

Ez a közérdekre építő politika fogalom Arisztotelészről (Kr. e. 384–322) származik, aki szerint a politika az emberek kormányzása, vagyis a legfőbb hatalom gyakorlása a közösségben, az alkotmány rendje szerint, illetve a kormányzottak jó élete és a közérdek kielégítése végett. Ebbe a királyságtól az arisztokrácián keresztül a nép uralmáig (*politeia*) többféle alkotmányforma is beletartozik, mert mindegyik a közérdeket tartja szem előtt. Azok az alkotmányok, amelyek szervezik a közösséget, de nem minősülnek politikának, a zsarnokság, az oligarchia és a csőcselék uralma, mert ezekben a kormányzó erő nem a közérdek, hanem az önérdek kielégítésére törekszik.¹⁶

A közérdekre épülő politika fogalmat alapul véve a hadtörténelemben az írott kultúrával nem rendelkező csoportoktól a 20. század végéig azonosíthatók a különböző politikai közösségtípusok és a hozzájuk kapcsolódó háborútípusok. A következő fejezetben ezeket a politikai közösség- és háborútípusokat mutatom be, amelyek abban különböznek egymástól, hogy miként valósítják meg a közérdeket, illetve hogy ezzel összefüggésben milyen háborúkat viselnek.

A háború kapcsolata a politikával a hadtörténelem során

A háború és a politika kapcsolatának első megjelenését keresve az írott történelem előtti korszakig kell visszamennünk. Ennek a korszaknak a háborúfelfogása, éppúgy mint a későbbi, jelentősebb háborúkonceptiók mindegyike – mint a görögöké, a rómaiaké, a keresztényeké, az újkori fejedelmeké, a hidegháborúban egymással szemben álló katonai tömböké, birodalmaké –, illetve a saját önállóságukat és azzal összefüggésben azonosságukat kereső népeké a 20. század második felében – kapcsolatban áll a politika fogalmával. A különböző háborúfogalmakban megtalálható politika fogalmak nem teljesen azonosak, ám abban megegyeznek, hogy a közösség közérdek-orientált kormányzásához kapcsolódnak.

A háború első megjelenése: az írott kultúrával nem rendelkező közösségek háborúi

A háború első megjelenésére nem az írott kultúra idején, hanem az azt megelőző korszakban kerülhetett sor, amiként erre a régészeti adatokból következtetni lehet.

¹⁵ Vö. GALLIE 1991: 29.

¹⁶ Arisztotelész 1969: 164–166.

Ezek alapján Keith F. Otterbein (1936–2015) antropológus úgy véli, hogy a háború kétszer jelent meg az emberiség történetének kezdetén. Egyszer a nagyvadakra vadászó csoportok között, másodszor pedig, a nagyvadak kipusztulását követően, a letelepedett majd városállamokba tömörülő népek között.¹⁷ A háború mindkét esetben emberek közötti fegyveres küzdelem (fegyverekkel való harc) volt úgy, hogy az emberek egymástól független politikai entitások tagjai voltak. Még a két ember közötti fegyveres harcot is háborúnak tekinti, ahogy az barlangrajzokon megjelenik, amennyiben ők egymástól független politikai entitások tagjai.¹⁸

Otterbein szerint a vadászcsoporthoz tartozó háború eredete az első emberek túlélési stratégiájára, az együttműködésre vezethető vissza. Az emberek ugyanis együttműködtek, hogy megvédjék magukat a ragadozókkal szemben, illetve hogy levadásszák a nagyvadakat. Az együttműködés azonban magával hozta a konfliktus lehetőségét. Az együttműködés legvalószínűbben ugyanis a rokonok között valósult meg. Amennyiben az együttműködő férfi rokonok párválasztásuk után is együtt maradtak, azaz a választott feleség hozzájuk költözött és nem fordítva, akkor együttműködésük nemzettséggé, Otterbein kifejezésével, testvéri érdekközösséggé (*fraternal interest group*) alakult. A háború legelső formája Otterbein szerint a különböző testvéri érdekközösségek közötti fegyveres küzdelem volt, amelyben a testvéri érdekközösségek fő szerepe tagjaik védelme volt. Éppen ezen szerep betöltésének szükségessége hozta létre a testvéri érdekközösséget mint az első politikai közösséget.

A testvéri érdekközösségek közötti háborúk főként a nőkért, a vadászszákmány elosztásáért vagy becsületből (bosszúból) zajlottak. Ezekben a háborúkban, némely esetben, az erőfelmérő rituális küzdelem volt az első szakasz. A rituális küzdelem előre egyeztetett helyen, szabályok szerint zajlott. A harcban sok esetben nem volt cél sérülés vagy halál okozása, hanem az csak erőfelmérésként szolgált. A vádak és sértések váltását követően a küzdelem az első sérülésig, vagy valamelyik fél visszavonulásáig tartott. Amennyiben a rituális küzdelem nem döntött a felek között, azaz egyik fél sem mutatott gyengeséget (a résztvevők számában, elszántságában), akkor a rituális küzdelmet a fegyveres küzdelem formái, a lesállítás vagy a távolható fegyverekkel való vonalharc követték. Amennyiben azonban a rituális küzdelemben valamelyik fél gyengének bizonyult, akkor vele szemben rajtaütéssel lehetett fellépni. Ez utóbbi azonban Otterbein szerint nem a háború egyik formája, mivel a rajtaütés célja a nők és a gyerekek megszállása, illetve elrablása volt, azaz nem a fegyveres küzdelem.

A nagyvadak kihalását követően a vadászatra specializálódott testvéri érdekközösségek növényeket és kisebb állatokat háziasítottak és falvakban telepedtek le. A letelepedést vezető érdekközösség lett a falu vezető ereje és a faluközösség „felső rétege”, az érdekközösség vezetője pedig a falu vezetője. A falu népessége egy idő után több falura vált szét. Ha ezek egyetlen személy (a despota vagy az uralkodó) vezetése alatt maradtak, akkor létrejött az állam. Ebben az időszakban nem voltak háborúk, mivel a letelepedés folyamata békét igényelt. A falvak vezetői között előfordulhattak ugyan konfliktusok, ám a háború az állammal jelent meg ismét. Először mint a szomszédokkal folytatott konszolidációs, illetve az alsóbb rétegekkel szembeni

¹⁷ OTTERBEIN 2004.

¹⁸ OTTERBEIN 2004: 9.

belső háború, majd a hasonló, illetve a különböző kultúrával rendelkező államokkal szembeni, vallási-igazságos és vallási alapú külső háború.¹⁹ Az utóbbi időszakban Otterbein szerint a világ négy területén zajlottak háborúk, Közép-Amerikában, Peruban, Mezopotámiában és Kína északi részén.

Az államválas folyamatával megjelent a kizárólag az állam felső rétegéből álló, majd a felső rétegéből származók által vezetett közemberekből álló hadsereg, illetve a falakkal megerősített lakhely. A katonák pajzsot és páncélt viseltek, gyalogságra (könnyű- és hajítófegyveres gyalogságra) és lovasságra (harci kocsis egységekre) különültek el, és vagy városok mellett ütköztek meg az ellenséggel vagy megostromolták a fallal körülvett várost.

A görögök háborúfelfogása

Az államválas folyamata során a hadtörténelemben megjelentek az írásos kultúrával rendelkező ókori közel-keleti városállamok, birodalmi és monarchikus politikai közösségek. A korszakból származó írott források azonban nem kimondottan a háború és a politika elméleti kapcsolatával foglalkoznak, hanem inkább vallási, igazgatási vagy propagandisztikus jellegűek. A hadtörténelem következő időszaka már a hellén városállamok korszaka, ahonnan – Platón (Kr. e. 427–347) és Arisztotelész munkái révén – már rendelkezünk a háború és a politikum viszonyát tárgyaló forrásokkal.

Platón szerint²⁰ a politikai közösség, azaz a görög városállam (*polis*) fejlődésének három fázisa különíthető el: az állam keletkezése, a primitív és a dőzsölő állam élete és az igazságos állam. Az állam keletkezése az egyéni szükségletekre vezethető vissza, egészen pontosan arra, hogy az állam kialakulása előtti időben egyszer eljön az az idő, amikor az egyén már nem tudja maga kielégíteni szükségleteit (például az élelemszerzést, a lakásépítést, a ruhakészítést, illetve az ezekhez szükséges eszközök előállítását), hanem ezekhez mások segítségére van szüksége. Mikor valaki egyik szükséglete kielégítése céljából társul egy másik emberrel, majd egy másik szükséglete kielégítése céljából egy harmadikkal és így tovább, akkor ezen emberek összetelepülésével létrejön a primitív állam. A primitív államon belül mindenkinek megvan a saját szakértelme, aminek maga mellett mások is hasznélvezői lesznek.

A primitív állammal együtt azonban létrejön a dőzsölő állam is. Az állampolgárok vágyai ugyanis túlmutatnak a szükségleteiken, így nem pusztán enni akarnak valamit, vagy aludni valahol, hanem jól akarnak enni és kényelmesen akarnak aludni. Ez tovább növeli az állam polgárainak a számát. A természetes szükségleteken való túllépés hozza magával a háborút, amivel ki kell terjeszteni az állam területét a szomszédok kárára, hogy az képes legyen eltartani a dőzsölő állam polgárait, illetve meg kell védeni az államot a szomszédaitól.

Az igazságos állam akkor jön létre, ha az állam polgárai a számukra ideálisan meghatározott közösségi szerepet látják el. Az igazságos államban így a józan önmérséklettel

¹⁹ BODA 2023: 13–21.

²⁰ Platón 1984.

bíróknak a földműveléssel és élelemtermeléssel kell foglalkozniuk, a bölcseknek kell vezetni az államot, a bátraknak pedig meg kell védeni azt.

Arisztotelész frappánsan foglalja össze a politikai közösség és a háború kapcsolatáról kialakult és Platón által megfogalmazott görög elképzelést:

„A hadi erényekben sem azért kell gyakorolnunk magunkat, hogy rabszolgasorba döntsük azokat, akik ezt nem érdemlik meg, hanem először is azért, hogy magunk ne kerüljünk mások szolgásgábjába, aztán meg, hogy törekedjünk a szuverenitásra, [...]; harmadszor pedig, hogy hatalmunkba kerítsük azokat, akik megérdemlik a szolgasorsot.”²¹

Arisztotelész álláspontja annyiban tér el Platónétól, hogy szerinte az állam (*polis*) kialakulásának az elején nem a szükségletekkel rendelkező egyének állnak, hanem társas természettel és közös érdekekkel rendelkező emberek, a nő és a férfi, illetve a vezető és az alárendelt. Ennek megfelelően a háborút tekintve Arisztotelész nem a *polis*hoz kapcsolható földszerzésre koncentrál, hanem alárendeltek és szolgák szerzésére, illetve annak elkerülésére, hogy a görögök maguk szolgálkká váljanak.

A rómaiak háborúfelfogása

A római szerzők közül Polübiosz (Kr. e. 200–118) hozta a legszorosabb kapcsolatba a háborút és a politikai közösséget.²² Úgy véli, hogy Róma a második pun háborút (Kr. e. 218–201) követően megerősödve az ismert világot uraló birodalom építésébe kezdett. Törekvését siker koronázta, aminek oka szerinte a rómaiak politikai berendezkedésében, alkotmányában, keresendő.

A római politikai berendezkedést Polübiosz is az állam keletkezése folyamatának szemléltetésével mutatja be. Platón és Arisztotelész elméletét is elfogadva úgy véli, hogy az emberek a természettől gyengék, ezért szükségképpen össze kell fogniuk egymással a fennmaradáshoz. Az így egyesült csoportban a legerősebbek (és így a legbátrabbak) lesznek az egyeduralkodók, a csoport politikai berendezkedése pedig a monarchia (a legfőbb hatalom egyszemélyű gyakorlása) lesz. A hosszabb együttélés következtében azonban az emberek között kialakul az egymáshoz tartozás tudata, így a közösségi érzés és annak a fogalma, hogy mi a jó és mi a rossz. A folyamat első lépése annak felismerése, hogy a szülők természetszerűleg gondoskodnak gyermekeikről, ezért a gyerekek természetszerűleg hálások nekik. A második lépés, hogy ez alapján, ha egy ember segítséget nyújt egy másik embernek a nehéz helyzetben, akkor ez utóbbinak is hálásnak kell lennie. A harmadik lépés pedig, hogy ha valaki nehéz helyzetében támogatást nyújt valaki másnak, például megmenti egy vadállattól, akkor tettét a többi – közvetlenül nem érintett – ember is elismeri mint a közösség számára hasznosat, azaz jónak és példaeértékűnek tekinti (az ellenkező tettet pedig rossznak). Az emberi természet ezen jellegzetességeinek fel- és elismerésével alakul ki az emberekben a gondoskodó hatalomnak és a hála kötelességének is

²¹ Arisztotelész 1969: 347.

²² Polübiosz 2002.

a tudata, illetve az ehhez kapcsolódó igazságosság fogalma. A gondoskodó hatalom birtokosa az lehet, aki jó tetteket hajt végre, amelyek általánosságban azt célozzák, hogy a közösség tagjai megszerezhessenek mindent, ami csak megilleti őket. Ekkor, Polübiosz szavaival: az „emberek nem félnék többé uralmától, hanem önként vállalják és szolgálják”. Ezzel az egyeduralkodóból király válik, akinek az uralma többé már nem a nyers erőszakra épül, hanem az emberi természetben gyökeredző igazságosságra. A királyságot más, rossz (zsarnokság, oligarchia, tömeguralom) és jó alkotmányok (arisztokrácia, demokrácia, illetve ezeknek a *consuli* tisztségre, illetve a szenátus és a népgyűlés intézményére támaszkodó kombinációja) is követik. A jó alkotmányok közös jellemzője azonban egyként az, hogy az igazságosságon alapulnak.

A Polübiosz által ismertetett római alkotmány alapján nem azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Róma mint gondoskodó hatalom képes volt úgy birodalmában egyesíteni az ismert világot, hogy kényszerítés helyett támogatta a népeket, amelyek ezért behódoltak, vagy legalábbis nem álltak ellent neki. Maga Polübiosz is Róma háborúiról írta könyvét, ami azt mutatja, hogy a hódítás nem volt zökkenőmentes. A levonható következtetés így az, hogy Róma háborúit nem csupán a római katonai erőből fakadó kényszer nyerte meg, hanem a gondoskodó hatalom igazságosságából fakadó birodalmi – politikai – igazolás is.

A keresztény középkor háborúfelfogása

A keresztény középkor államelméletének alapvetése, hogy a király közösségsszervező és közösségvezető hatalma Istentől származik, akinek azt a népéről gondoskodva kell használnia az igazságosság és a kegyelem Isten által közvetlenül vagy közvetve rendelt előírásai szerint. Az alapgondolat kapcsán felmerülő két kérdés: hogy vajon végeredményben Isten vagy a király uralkodik az embereken, illetve, hogy vajon a közösségsszervező és közösségvezető hatalom isteni eredete csak a keresztény királyok esetében érvényes, vagy más, például a muszlim uralkodók esetében is.

Az elmélet kora középkori formájában, Sedulius Scottus (9. század) szerint²³ Istennek jelentős tere nyílik arra, hogy közvetlenül is beavatkozzon a világ eseményeibe. A királynak és népének az elsődleges feladata, hogy Isten előírásait betartva éljen. Amennyiben ez megvalósul, akkor Isten támogatja a királyt és népét, amennyiben azonban nem, akkor nem, hanem még büntetést is mér rá(juk). Ennyiben a keresztény népek fő kormányzó ereje nem annyira a király (bár mindenképpen van neki is szerepe), hanem maga Isten, aki előírásaival, támogatásával és büntetésével kormányozza a világot.

A kora középkor folyamán kialakult az a Johannes Salisburiensistől (1110–1180) ránk maradt elképzelés,²⁴ hogy az összes keresztény királyság és a királyok alattvalói egyetlen testet, a keresztény társadalmat képeznek. Ennek a testnek a lelke az egyház; a feje a király, aki csak Istennek és Isten képviselőjének, az egyháznak van alávetve; a szíve a királyt segítő, nemesekből álló szenátus; a szeme, a füle és a nyelve a bírók és

²³ Sedulius Scottus 2010.

²⁴ John of Salisbury 1999: 103–104.

a provinciák előjárói; a kezei a hivatalnokok és a katonák; a gyomra és a belső szervei a gazdasági tisztviselők és a felügyelők; a lábai pedig a földművesek.

Az érett középkorban, Aquinói Szent Tamás (1224–1274) szerint²⁵ ebben a rendszerben a király pásztor, aki az által gondoskodik az emberekről, hogy a közös céljuk felé irányítja őket. Az embereknek ugyanis a közös emberi értelem okán közös a céljuk, ám az emberi tevékenységek és törekvések különbözősége miatt különbözőképpen haladnak a közös cél felé. A közös cél az, hogy más emberek társaságában éljenek, ahol képesek szükségleteiket kielégíteni. Az emberek a társaságban való életet akkor képesek megvalósítani, ha békében élnek. Mindenféle egyet nem értés esetén a társaság sokasággá alakul és terhekké válik számukra. A béke egységét a királynak kell biztosítani. Ezért szükséges, hogy az emberek társaságát irányító hatalom egységes, azaz egy személyű, a királyé legyen. A királynak az irányítás egyszerre joga és kötelessége, ami miatt időről időre igazságos háborút kell viselnie, hogy megbüntesse a békétlenkedőket, és hogy ezáltal fenntartsa a keresztény társadalom békéjét.

Abban, hogy az egész keresztény társadalmat végeredményben a király vagy a katolikus egyház feje, a pápa vezeti-e, a különböző szerzők véleménykülönbségen voltak az egész középkor során.²⁶ Az azonban bizonyos, hogy a kora középkorral szemben az érett középkori szerzők szerint a keresztényeket kormányzó hatalmat nem Isten gyakorolta, hanem az ember, Szent Tamás szerint a fejedelem, vagyis a király (császár).

A keresztény belügyektől eltért az, ahogyan a keresztények a muszlim államokhoz és uralkodókhoz való viszonyukat felfogták. A kereszties hadjáratokat a pápa hirdette meg, hol azt hangsúlyozva, hogy a muszlimok Isten és a kereszténység ellenségei, így ellenük szent háborút vagy vallásháborút kell viselni, hol pedig azt, hogy a muszlim uralkodó uralma hatalombitorlás, ezért ellenük igazságos háború viselhető. Az első esetben a háború abszolút ellenség ellen viselt abszolút háború, amiben a keresztények az ellenség teljes elpusztítására törhetnek.²⁷ Ez a háború az azonosságháborúk egyik típusa, amiről alább külön lesz szó.

A második esetnek, amikor a kereszties hadjáratokat igazságos háborúkként igazolták a történelemben gyökeredző alapja a szeldzsuk törökök 11. századi előrenyomulása. Ennek során a szeldzsukok 1071-ben győzelmet arattak a Bizánci Birodalom felett és megszerezték annak keleti területeit. Ezzel korábbi keresztény területek – az ott élő keresztény népességgel együtt – kerültek muszlim fennhatóság alá. Ezen területek felszabadítása a muszlim uralom alól fontos volt a kereszténység vezetői számára.²⁸ A muszlim uralkodóknak a keresztények és a nem keresztények felett gyakorolt közösségsszervező és közösségvezető uralma azonban önmagában is alkalmat adott a velük szemben való fellépésre.

A pápáknak a császárokkal a keresztény közösség vezetéséért való harca Hostiensis (1200–1271) elméletében abba az irányba fejlődött tovább, ami a pápai joghatóságot már nemcsak a keresztény közösségre (és a keresztény királyokra) terjesztette ki, hanem a nem keresztény uralkodókra is. Hostiensis szerint a hitetlenek uralkodói ugyan Krisztus eljövetele előtt jogosan gyakorolták az emberek feletti uralkodói és

²⁵ Aquinói Szent Tamás 2016; 2014.

²⁶ BODA 2013: 60–62; 158.

²⁷ BODA 2023: 57–60.

²⁸ BODA 2023: 56–57.

igazságszolgáltatói hatalmukat, mert a hatalmat Isten garantálta számukra. Krisztus eljövetelét és a kereszténység létrejöttét követően azonban az uralkodói hatalmuk jogosan és igazságos okkal elvehető tőlük a pápa kezdeményezésére és a keresztény királyok által, mivel azt Isten csak a keresztény hívők számára garantálja.²⁹ Hostiensis szerint így „a háborúk egyik típusa a »római háború« (bellum Romanum), az amit a hívők és a hitetlenek vívnak, és ez a háború igazságos [...]. Rómainak hívom ezt a háborútípust, mivel Róma a hitünk feje és anyja.”³⁰

Összességében, akár keresztény belügyként, akár a pápai joghatóság gyakorlása-ként emberi-keresztény belügyként értjük a középkori igazságos háború elméletét, azt látjuk, hogy az szorosan kapcsolódott a politikai hatalomhoz. Ennek főként az volt az oka, hogy a politikai hatalom és a joghatóság, illetve az igazságszolgáltatás szorosan összefüggött, így az utóbbi meglétéről az előbbire lehet következtetni.

A fejedelmi háborúfelfogás a 16–19. században

A középkort követően a háború és a politika kapcsolatát az elsők között újragondoló szerző Niccolò Machiavelli (1469–1527) volt,³¹ aki a zsoldosokból és a segédcsapatokból álló hadsereg és az ahhoz kapcsolódó háborúelmélet ellenében fogalmazta meg saját elképzeléseit.

Machiavelli elméletének alapja az a gondolat, hogy a fejedelem hadseregében alapvetően nem zsoldosoknak és nem is valamilyen hatalmassághoz tartozó segédcsapatoknak kell szolgálniuk, hanem a fejedelem saját katonáinak. A zsoldosoknak ugyanis a háború a mesterségük, abból élnek, és ezért nem a békére törekednek, vagy még a háború alatt fosztogatással készülnek fel arra, és a békében kisebb csapatokban (tovább) rabolnak és fosztogatnak. A segédcsapatok egy hatalmasság csapatai, akinek a segítségét kéri a fejedelem, hogy védjék meg. Az ilyen csapatok azonban a fejedelem szemszögéből nézve még a zsoldosoknál is rosszabbak, mivel azokkal szemben egységesek, azonban másnak (a hatalmasságnak) a parancsát követik.

A fejedelemnek ezért saját katonákra van szüksége. Machiavelli az ókori római mintát tartja követendőnek. Ez a saját értelmezésében azt foglalja magába, hogy a katonáskodás nem mesterség, hanem a békében gyakorlatozás, a háborúban pedig fáradalom, veszedelem és dicsőség, a katonáknak pedig hűségessé kell lenniük. A katonákat ennek megfelelően – és ez eltérés az ókori modelltől – a saját állam területéről kell kiválasztani a jelentkező polgárok és alattvalók közül. Ők ugyanis hódolnak a fejedelemnek, így jobban félnek az ő megvetésétől, mint a katonáskodás viszontagságaitól, és ezért ők a leginkább hasznavehetőek. A saját katonák, továbbá, azon túl, hogy kevésbé tesznek kárt a köz tulajdonában, kevésbé megvesztegethetőek és kevésbé hajlamosak részt venni egy zsarnoki uralom kialakításában, mint a zsoldosok és a segédcsapatok. Végül, érzelmi kötődésük miatt sokkal inkább képesek megvédeni saját országukat.

²⁹ MULDOON 1979: 15–16.

³⁰ HOSTIENSIS 2013: 165.

³¹ MACHIAVELLI 1978a; 1978b.

Az alapvetően saját katonákból álló hadsereggel a háborút főként védelmi céllal lehet vívni, és nyílt harcban kell eldönteni, csatában megszerezve a győzelmet. Ennek oka az, hogy a saját katonák állampolgár-hadsereget és nem hivatásos hadsereget alkotnak, akiknek az élete főként a civil foglalkozásuk üzéséből áll. Ennek megfelelően nem is húzhatják a háborút bármilyen hosszú ideig, nem hódíthatják meg a messze fekvő területeket, hanem azt a lehető leghamarabb le kell zárniuk. Erre a védekező háborúban vállalt nyílt csata a legalkalmasabb.

Machiavelli számára a háború a fejedelemhez, azaz az egyeduralkodóhoz kapcsolódik, azonban nem a nagy állam vagy birodalom uralkodójához, hanem főként az észak-itáliai viszonyoknak a korban megfelelő városállam (polgári egyeduralmat kialakító) fejedelméhez, esetleg kisebb területek fejedelméhez. A háborúhoz kapcsolódó politika így számára elsősorban városállami politika.

Nem ez a helyzet a fejedelmi háborúfelfogás egy másik képviselője, Antoine Henry Jomini (1779–1869) esetében.³² A háború Jomini szerint sok esetben valamilyen jog védelmét célzó (és az áldozatokkal és a vállalt kockázatokkal arányban álló előnyökkel [sikerrel] együtt járó) igazságos háború. A vitathatatlan jogot védő háború a legigazságosabb háború, ilyenre azonban Jomini nem említ példát, így talán feltételezhető, hogy csak elviekben léteznek. Az ehhez legközelebb álló háborúk az olyan intervenciós hódító háborúk, amelyek valamilyen „nagy érdekért” vagy „dicsérendő indokkal” folynak. Ezek azonban Jomini szerint nem helyeselhethők, így igazságosak sem lehetnek, hanem csak megbocsáthatók. Ilyen háború például a franciák elleni brit beavatkozás 1808-ban Spanyolország területén a spanyol nép létének érdekében (dicsérendő indok), vagy a bécsi kongresszus szellemében indított francia beavatkozás 1823-ban szintén Spanyolországban a reformpártiak „veszélyes eszméi ellen” (nagy érdek). Az ilyen érdekekkel és indokkal nem rendelkező hódító intervenció merénylet az emberiség ellen (mint Dzsingisz kán hódításai).

Az igazságos háborúk egy másik típusában a védendő jog valamilyen öröklési igényen, végrendeleten vagy házassági jogon nyugszik, amelyek azonban nem vitathatatlanok. A háborúk indítása előtt ezért meg kell vizsgálni, hogy a háború egyezik-e az állam érdekével, jelesül, hogy a háború által nyerhető-e természetes határ vagy politikai és gazdasági előny, vagy csökkenthető-e egy vetélytárs állam hatalma. Adott esetben türelemmel meg kell várni a kedvező alkalmat, majd kihasználni azt. Amint ez az alkalom előállt, akkor támadó művelet keretében el kell foglalni a szomszéd tartományt, és ott olyan manővereket kell végrehajtani, amelyek következtében az ellenség átengedi a kérdéses tartományt.

Clausewitzcel szemben (aki Jomini kortársa volt), Jomini és Machiavelli elsősorban a fejedelmi politikát tekintette a háborúhoz kapcsolható politikának. Machiavellivel szemben azonban Jomini a nagyobb államok fejedelmei szempontjából vizsgálta a kérdést, elméletében a politika főként a fejedelmi kabinetháborúkban játszik szerepet.

³² JOMINI 1985.

Nukleáris háború a 20. század második felében

A 19. század befolyásos elméletéről, Clausewitznek a nemzetállami politikáról és ahhoz kapcsolódó háború gondolatáról már volt szó, így a következő, tárgyalásra kerülő háborútípus a második világháború utáni időszakot, a hidegháborús időszakot jellemző nukleáris háború. A nukleáris fegyverek városok, országok és végeredményben a földi élet elpusztítására alkalmas, úgynevezett abszolút fegyverek. Ezek fejlesztése, gyártása és a fegyverkezési verseny során való felhalmozása elsősorban nem a nemzetállamok közötti politikai viszonyok építését mozdították elő, hanem a nemzetek és népek tömörülései közötti politikai viszonyokét.

A nemzetek és népek második világháború utáni tömörüléseit John Lewis Gaddis (1941–), a hidegháború történésze két szuperhatalom (az Amerikai Egyesült Államok [USA] és a Szovjetunió [SZU]) által vezetett birodalmaknak tekinti.³³ A hidegháborús politika ezért a két birodalom közötti politikaként jellemezhető.

A hidegháborús birodalmi politika egyik fontos jellemzője a katonai-nukleáris szembenállás volt. A nukleáris fegyverek elrettentő képességének köszönhetően a birodalmak között csak proxyháborúkra és alacsony intenzitású konfliktusokra került sor harmadik ország területén, hagyományos nyílt háborúra azonban nem. Úgy vélték ugyanis, hogy nagy a kockázata annak, hogy a nyílt háború nukleáris háborúvá eszkalálódik.³⁴ A nukleáris fegyverek birtoklása így elrettentette a birodalmakat a nyílt háborútól. Szintén a nukleáris fegyverek motiválták a birodalmak viszonyának leglátványosabb elemét, a fegyverkezési versenyt. A fegyverkezési verseny az első csapás (vagy katonabázis-ellenes) stratégia része volt, aminek értelmében az első csapással a másik birodalom nukleáris képességét kell megsemmisíteni. Ehhez az szükséges, hogy az egyik birodalom nagyobb nukleáris képességgel rendelkezzen, mint a másik. A második (vagy városellenes) csapás stratégiája ezzel szemben nem foglalta magában a fegyverkezési versenyt, mivel ennek értelmében egyetlen nukleáris robbanófejjel ellátott rakéta is elegendő a másik birodalom egyik nagyvárosa elleni megtorló támadáshoz.

A fegyverkezés azonban csak az egyik elem volt a politikai viszonyban, abban a katonai dimenzió mellett megtalálhatók voltak az ideológiai-morális elemek is.³⁵ Gaddis szerint ezek fontosabbak voltak, mint a katonai-nukleáris elem, és a 60-as évekbe el is döntötték a két birodalom versengését. Az USA főként az ideológia-morális téren tett szert jelentős előnyre, mivel az USA-hoz a SZU-val szemben (általában) szívesen csatlakoztak szövetségesei, amiben komoly jelentősége volt az USA és a SZU közötti kulturális különbségnek, azon belül pedig a demokratikus és a diktatórikus rendszerek közötti politikai, ideológiai és morális különbségnek. A politikai szembenállás mégis kitartott a 80-as évek végéig, köszönhetően annak, hogy a nukleáris fegyverek meglete konzerválta azt. Mindazonáltal, a SZU nem katonai téren szenvedett vereséget, hiszen fegyveres képessége és hadserege a 80-as években érintetlen volt.

Végeredményben, a nukleáris fegyverek nem hozták el a nukleáris háborút, ám jelentősen átalakították a nemzetállami politikát. A hidegháború során a nukleáris fegyverekre és az elrettentésre épülő politika miatt a két nagyhatalom és szövetségeseik

³³ GADDIS 2001.

³⁴ GALLIE 1991: 86.

³⁵ BODA 2023: 350–368.

folyamatosan abban a helyzetben voltak, amelyet Michael Walzer (1935–) filozófus a „legmagasabb szintű veszélyeztetettség” helyzetének (*supreme emergency*) nevezett. A legmagasabb szintű veszélyeztetettség helyzetében egy társadalom komoly és küszöbön álló veszéllyel néz szembe egy olyan támadás miatt, amely a létét fenyegeti, ami ellen azonban a hagyományos eszközökkel tehetetlen, és amikor ezért bármi megengedett a túlélés érdekében. Amíg a veszélyeztetettség minden háborúra jellemző állapot, addig a legmagasabb szintű veszélyeztetettség csak annak a helyzetnek a jellemzője, amikor a háború egy-egy művelete az egész civil társadalmat fenyegeti. A kölcsönös nukleáris elrettentés során a szemben álló birodalmak folyamatosan ilyen viszonyban álltak, amikor a nukleáris fegyverek miatt a civil társadalom folyamatosan a legmagasabb szintű veszélyeztetettségnek van kitéve.

Azonosságháborúk a 20. század végén

A hidegháborúra nemcsak a nukleáris szembenállás és a birodalmi politizálás volt jellemző, hanem kisebb-nagyobb embercsoportoknak és népeknek a saját politikai kéréteik megteremtését célzó harca, azonosságháborúi is. Ezek a háborúk a 60-as évektől kezdve jellemzik a nemzetközi viszonyokat, mint a korábban idézett Fanonhoz is kapcsolható dekolonizációs háborúk, ám a deglobalizációs háborúk által a hidegháború utáni korszakban is előfordulnak. A háborút vállaló embercsoport mindkét esetben egy saját közösségi önazonosság (identitás) kialakítására és elismertetésére törekedett, vagy egy gyarmatbirodalom kultúrájával, vagy a globális kultúrával szemben. Bár szintén az önazonosság fogalma áll a középpontjában, az azonosságháborúk különböznek a Samuel P. Huntington (1927–2008) által propagált civilizációs összecsapásoktól. Amíg ugyanis az azonosságháborúk a kollektív önazonosság létrehozását és elismertetését célozzák, addig a civilizációs összecsapásokban a kollektív önazonosság az oldal-, ellenség- és szövetségsválasztás alapja, tehát már létező vonatkoztatási rendszer.³⁶

Mary Kaldor (1946–) – eleinte a 90-es évek balkáni konfliktusaira (mint a bosznia-hercegovinai konfliktus) alapozott – elképzelése szerint az etnikai, törzsi és vallásos kollektív önazonosság-típusok (ide vehetjük a középkori keresztes hadjáratokat is, ha azokat az Isten ellenségei elleni harc igazolta) nem okai, hanem végeredményei bizonyos háborúknak.³⁷ Ezekre a háborúkra nem az a jellemző, hogy valamilyen, mindkét fél által akart célért folya a versengés. A cél sokkal inkább a kollektív azonosság és egy arra felépülő politikai rendszer egyoldalú vagy párhuzamos megalkotása. Az önazonosság létrehozásának igénye partikuláris politikai igény, ami ellenhatásként kapcsolódik a népcsoportok összekapcsoltságát és multikulturális, illetve politikai homogenitását erősítő globalizációhoz.

Herfried Münkler (1951–) elképzelésének forrása többek között a terrorista szervezetek támadásai, de elmélete a Kaldor által vizsgált konfliktusformára is kiterjeszthető.³⁸ Münkler úgy véli, hogy ezek a támadások értelmezhetők két akarat összeütközéseként és kölcsönös kísérletükként, hogy erőszakos eszközökkel törjék meg egymást. Fontos különbség van azonban az államok konfliktusa és az alacsony szervezetségű csoportok

³⁶ HUNTINGTON 2023: 27.

³⁷ KALDOR 2001; 2013: 336.

³⁸ MÜNKLER 2004.

konfliktusa között. Az első esetben ugyanis a politikai akarat által magába foglalt követelés előterjesztéséről és ennek az akaratnak az érvényesítéséről van szó. A másodikban ezzel szemben az akarat életformává terebélyesedik, kifejeződik és félelemkeltés által az ellenség erkölce – akarata – megtörését célozza.

Kaldornak és Münklernak a hidegháborút követő nem állami konfliktusokra építő elméletei bizonyos tekintetben különböznek, azonban abban egyetértenek, hogy ezek a konfliktusok is világos kapcsolatban állnak a politikával. A politika vagy a hatalom létrehozandó forrásaként, bizonyos értelemben célként van jelen, mint Kaldornál, vagy megélt, kifejezendő és fegyverként használandó hatalomként, mint Münklernél.

Összegzés

A háború és a politika történetének felvázolását követően más fényben tűnik fel Keegan és Creveld felvetése. A felvetés szerint a háborúk a politikához való viszonyuk alapján két csoportba oszthatók, a clausewitzi és a nem clausewitzi háborúk csoportjába. Az elképzelés szerint a clausewitzi háborúkban a háború összekapcsolódik a politikával, a nem clausewitzi háborúkban (létezésért vívott, igazságos és vallásháborúk) azonban nem, mivel a háborút indítók és vívók nem politikai döntést hoznak. Keegan és Creveld érvelése nagymértékben támaszkodik arra, hogy a politikát nemzetállami reálpolitikaként fogják fel, ami az állam-érdek racionálisan választott eszközök útján való kielégítése. Creveld ezen túl úgy véli, hogy amennyiben történelmi magyarázatot kívánunk adni, akkor természetesen alkalmazhatjuk a háború és a reálpolitika összefüggéseit a nem clausewitzi háborúk esetében is. Ha azonban nem ez a célunk, akkor csak a politika fogalmának radikális kiterjesztésével hozható általános kapcsolatba a háború és a politika fogalma.

A háború és a politika fogalomtörténetének rövid felvázolását követően az felelhető a Keegan–Creveld felvetésre, hogy a politika fogalma jóval tágabb annál, amit nemzetállami reálpolitikának nevezünk. Ez utóbbi csak egy példája, és nem is feltétlenül a leghosszabb ideig fennálló formája, a politikának. A létezésért vívott háborúk esetében az azonos-ságháborúknak központi politikai célja és igazoltsága van (létrehozni, fenntartani egy közösséget), ahogyan az igazságos háborúk a középkori keresztény Európa belpolitikai fegyveres akcióinak tekinthetők, a vallásháborúk pedig vagy azonosságháborúkként, vagy igazságos háborúkként értelmezhetők.

A Keegan–Creveld-felvetés ott megy félre, hogy ki nem mondottan feltételezi, a háború és a politika viszonyának kérdése azonos azzal a másik kérdéssel, hogy lehet-e olyan háború, amely nem két (nemzet)állam közötti vita eldöntését szolgálja. A felvetés értelmében igazi politikáról csak a (nemzet)államok vitájában lehet beszélni, mivel háborúnak csak a (nemzet)államok vitája tekinthető, ezért a politika is csak a (nemzet)államok fegyverrel feloldott vitájához kapcsolódik. Ez azonban téves feltételezés. A háború mint a politikai entitások közötti vita rendezésének eszköze ugyanis nem csupán a nemzetállamok számára (volt) adott, hanem népek és birodalmak számára is, illetve a háború nem is csupán vitarendezés lehet, hanem szerzés, illetve a béke terjesztésének, fenntartásának és megváltoztatásának az eszköze is.³⁹

³⁹ BODA 2024a; 2024b.

Felhasznált irodalom

- Aquinói Szent Tamás (2014): *A teológiai foglalatok. Második rész 2. k. 40. A háborúról.* Budapest: Gede Testvérek.
- Aquinói Szent Tamás (2016): *A fejedelmek kormányzásáról.* Máriabesnyő: Attraktor.
- Arisztotelész (1969): *Politika.* Budapest: Gondolat.
- BODA Mihály (2016): Az akarattól a tettig: a parancsteljesítés erkölcsi szerkezete. *Hadtudomány*, 26(3–4), 16–28. Online: <https://doi.org/10.17047/hadtud.2016.26.3-4.16>
- BODA Mihály (2023): *A háborús ideológiák története.* Budapest: Ludovika.
- BODA Mihály (2024a): A háború természetéről: a háború mint a vitás kérdések rendezésének eszköze. *Hadtudományi Szemle*, 17(3), 53–69. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.3.4>
- BODA Mihály (2024b): A háború természetéről: a háború értelme. *Hadtudományi Szemle*, 17(4), 5–21. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.4.1>
- CLAUSEWITZ, Carl von (2013): *A háborúról.* Budapest: Zrínyi.
- CREVELD, Martin van (1991): *The Transformation of War.* New York – London – Toronto – Sydney: The Free Press.
- FANON, Frantz (1985): *A föld rabjai.* Budapest: Gondolat.
- GADDIS, John Lewis (2001): *Most már tudjuk. A hidegháború történetének újraértékelése.* Budapest: Európa.
- GALLIE, W. B. (1991): *Understanding War.* London – New York: Routledge.
- HERBERG-ROTHER, Andreas (2009): Clausewitz's „Wondrous Trinity” as a Coordinate System of War and Violent Conflict. *International Journal of Conflict and Violence*, 3(2), 204–219. Online: <https://www.ijcv.org/index.php/ijcv/issue/download/237/103>
- HOSTIENSIS (2013): A Typology of Internal and External War. In REICHBERG, Gregory M. – SYSE, Henrik – BEGBY, Endre (szerk.): *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings.* Blackwell Publishing, 161–168.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2023): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* Budapest: Európa.
- John of Salisbury (1999): *Policraticus.* Budapest: Atlantisz.
- JOMINI, Antoin Henry (1985): A hadművészet kézikönyve. In KOCSIS Bernát (szerk.): *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból.* Budapest: Zrínyi.
- KEEGAN, John (2002): *A hadviselés története.* Budapest: Corvina.
- KALDOR, Mary (2001): *New and Old Wars. Organized Violence in a Global Era.* Stanford, California: Stanford University Press.
- KALDOR, Mary (2013): Identity and War. *Global Policy*, 4(4), 336–346. Online: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12084>
- MACHIAVELLI, Niccolò (1978a): A fejedelem. In *Machiavelli művei. Első kötet.* Budapest: Európa, 5–86.
- MACHIAVELLI, Niccolò (1978b): A háború művészete. In *Machiavelli művei. Első kötet.* Budapest: Európa, 443–623.
- MÜNKLER, Herfried (2004): Háborúban vagyunk? Terroristák, partizánok és a háború új formái. *Politikatudományi Szemle*, 13(3), 59–69. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/112518>

- MULDOON, James (1979): *Popes, Lawyers, and Infidels*. [H. n.]: University of Pennsylvania Press. Online: <https://doi.org/10.9783/9781512818192>
- NAGY Miklós Mihály (2017): Interpretáció Clausewitz fő művének nyolcadik könyvéhez. *Hadtudományi Szemle*, 10(1), 98–112.
- OTTERBEIN, Keith F. (2004): *How War Began*. [H. n.]: Texas A&M University Press.
- Platón (1984): Állam. In *Platón összes művei II*. Budapest: Európa, 5–711.
- Polübiosz (2002): *Történeti könyvei I*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor.
- Sedulius Scottus (2010): *De Rectoribus Christianis – On Christian Rulers*. Woodbridge: The Boydell Press.
- VASQUEZ, John A. (2009): *The War Puzzle Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511627224>